

3. Комарницький Д. С. Держава та особа: відповідальність держави перед особою // Держава і право / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ІАІП України. — К., 2004.
4. Лазарев В. В., Липець С. В. Теория государства и права. — М.: Спарк, 2006.
5. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія / За ред. П. М. Опішечко, О. В. Зайчука. — К.: Юрид. думка, 2007.
6. Тодыка Ю. П. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина. — Х., 1998.

УДК 351.851:340(477)

Н. І. Матвійшин

СИСТЕМА ПРАВОВОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Одним із завдань, яке потребує реалізації на всіх етапах правової освіти, має стати закладення основ та розвитку правового мислення. Навички даного типу мислення набуваються на основі теоретичної підготовки та базуються на ґрунті життєвого досвіду.

Освіта, як відомо, є процесом розвитку і саморозвитку особи, пов'язаним з оволодінням соціально значимим досвідом людства, втіленим у знаннях, вміннях та творчій діяльності, необхідною умовою діяльності особи і суспільства щодо збереження і розвитку матеріальної і духовної культури. Беручи до уваги, що головний шлях набуття освіти — навчання і самоосвіта, відповідно процес освіти передбачає навчання в закладах освіти, здобуття певного фаху і одержання відповідного документа — диплома, як свідчення про ґрунтовні і широкі знання [12].

Правова освіта передбачає створення системи навчання та виховання, спрямованої на формування нового вищого рівня правової культури особистості. Стрижнем цієї культури є правосвідомість особистості, яка включає здобуття системних наукових знань про право, правопорядок і його охорону та «виховання емоційно-оціночного ставлення до права і правопорядку» [16, 61].

Все разом взяте дає можливість і вимагає визначення місця і ролі правової освіти в загальній системі освіти України.

Питання правової освіти в Україні не були об'єктом окремого наукового дослідження, хоча окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися українськими науковцями, зокрема: питання стану правової освіти — В. І. Андрейцевим, Г. О. Мурашиним, Ю. С. Шемшученком, В. Сущенком, С. Савченком; питання підготовки фахівців правознавства — Б. І. Андрусишиним; питання науково-теоретичного обґрунтування правової освіти розроблялися І. Б. Усенком, П. А. Рабиновичем, В. С. Семеновим, Л. Г. Заблоцькою, В. Н. Денисовим, І. І. Котюком, О. І. Пометун; питання правосвідомості підлітків у закладах професійної освіти — Н. А. Ткачовою; питання соціально-педагогічної профілактики правопорушень важковиховуваних учнів — В. М. Оржеховською, методики викладання правознавства у школі — Б. І. Андрусишиним, А. М. Гузом, В. П. Па-

стуховим, В. І. Терещенком; питання формування у підлітків уявлень про права та обов'язки — І. Т. Васильківською, В. В. Вітвицькою, С. Г. Керенком.

Аналізуючи нормативно-правові документи, зокрема «Національну програму правової освіти населення» [4], бачимо, що правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства, а також сприяє всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її розумових та фізичних здібностей, талантів, формуванню громадян, здатних до свідомого суспільного вибору.

Варто зауважити, що законодавець при укладанні програми правової освіти населення не тільки звертає увагу на необхідність вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, а й на формування у них поваги до права, підвищення загального рівня правової культури, як «особливого якісного стану правового життя» [13, 120].

На даний час надання правової освіти має здійснюватися в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти.

Вважаємо за доцільне доповнити перелік ще одним компонентом — «усвідомленням необхідності правової самопідготовки», без якого не буде можлива повноцінна правова освіта громадян. У цьому контексті доцільно погодитися з думкою німецького мислителя В. Гумбольда, який говорив, що нестача зрілості, необхідної для отримання свободи, може впливати тільки із нестачі інтелектуальних і моральних сил... це вимагає роботи, а робота — свободи, що продовжує самодіяльність [14, 137].

Крім того, усвідомлення необхідності правової самопідготовки *на всіх етапах формування правової освіти* є необхідним і важливим компонентом становлення особистості. Вищезазначене є однією із найважливіших передумов, плацдармом для формування правового мислення особи.

Даний перелік унаочнює нашу думку про те, що при формуванні правової освіти головним чином слід звертати увагу на самостійне засвоєння правового матеріалу, розуміння важливості пізнання, засвоєння, інтерпретації та правового пошуку.

Ці всі компоненти становлять правову самопідготовку населення, на що, власне, і спрямована державна програма, зазначена нами вище.

Розглянемо формування правової освіти населення на кожному етапі.

У дошкільних закладах, керуючись у своїй роботі Конституцією України, законами України «Про освіту» [1], «Про дошкільну освіту» [2], Конвенцією про права дитини [6], державними національними програмами «Освіта (Україна XXI століття)» [3] та «Діти України» [5], освітяни здійснюють заходи щодо засвоєння знань дошкільнятами про свої елементарні права (на відпочинок, на захист, на розуміння дорослого, на підтримку, на повагу до себе), дотримання основних обов'язків (самостійно виконувати те, що по силі, не робити шкоди іншому, дотримуватись режиму дня), розуміння значення та зв'язку слів «пра-

во», «честь», «совість», знання етичних норм поведінки, керування у своїй поведінці моральними нормами, відчуття меж припустимої поведінки.

Початкова школа, зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, забезпечує подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, соціальний, фізичний розвиток (відповідно до Закону України «Про освіту») [1].

Варто зазначити, що саме на цьому відрізку життєвого шляху у дітей як майбутніх повноцінних громадян України закладаються основи важливих мисленевих операцій, таких як: аналіз, порівняння, узагальнення, аналогія, синтез тощо. І тому ми вважаємо, що формування правового мислення як основи правової поведінки починається з початкової школи, завданням якої в даному контексті є органічно вплести ці зачатки в русло правового поля.

Програма початкових класів передбачає інтегрований навчальний курс, в якому простежуються елементи громадянського виховання, вбачаються спроби здійснення систематизації знань про суспільство, про цінність свого життя і здоров'я та суспільне довкілля. Ці поняття розкриваються під час формування уявлень про поведінку людини в сім'ї, колективі, у суспільстві; під час ознайомлення з правопорушеннями дітей, про відповідальність за них.

Варто зазначити, що згідно з Програмою у загальноосвітніх навчальних закладах має здійснюватися широка позакласна і позааудиторна робота з правового навчання і виховання, до якої залучаються вчені, представники правозахисних організацій, працівники правоохоронних органів, інші фахівці в галузі права. Та фактично ж даного роду робота не проводиться взагалі, або проводиться в дуже малому обсязі.

У науково-педагогічних колах тривалий час ведуться дискусії щодо питань включення до типового навчального плану 1–9-х класів за варіативною складовою різноманітних предметів. У деяких школах викладається християнська етика, релігієзнавство, народознавство, футбол, психологія, танці тощо, але практично у жодній школі з 1-го по 9-й класи немає уроку правознавства. Курс «Основи правознавства» починає вивчатися з 9-го класу. До цього варто додати, що у навчальній програмі загальнообов'язкового курсу для учнів 9-х класів на вивчення теми «Найважливіші положення адміністративного та кримінального права» держава передбачає всього три уроки на навчальний рік, а кримінальна відповідальність настає з 14 років, можна порушити проблему про непослідовність і суттєву прогалину на даному етапі правової освіти.

Погоджуючись з думкою кандидата юридичних наук В. Головченко, що в цьому віці молодь вже значною мірою піддавалась впливу оточуючого середовища і прагне виступати не тільки об'єктом виховання, а й суб'єктом самодіяльності, зауважимо на необхідності підвищення рівня правової освіти і культури [13, 121].

І хоча ситуація з поширенням правової освіти перебуває на низькому рівні, у школах, які переймають іноземний досвід, робляться спроби ширшого впровадження у життя елементів програми зарубіжної правової освіти. Зокрема, започатковано вивчення курсу «Практичне право» (Street law), яке активно підтримується молоддю.

Незважаючи на те, що Міністерством освіти і «започатковується правовий блок дисциплін для загальноосвітніх навчальних закладів, що повинен повною мірою відповідати сучасним вимогам правової освіти» [16, 61], бачимо, фактично проблема самопідготовки майбутнього юриста ще з дитинства залишається гострою.

Безперечно, у забезпеченні правої освіченості людини найголовніша роль відводиться вищій юридичній освіті.

Поширення юридичних знань у суспільстві безпосередньо покладено на спеціалістів-юристів і викладачів правових дисциплін. І від того, наскільки якісно будемо готувати цих спеціалістів, наскільки правильно визначимо методичні підходи і методи навчання і виховання, наскільки правильно здійснимо підбір змісту навчального курсу, наскільки глибоко виховаємо розуміння значення цінності права і сутності правової ідеології, настільки кваліфіковано випускники юридичних ВУЗів будуть виконувати свої фахові функції, усвідомлено розповсюджувати правові знання серед населення, пропагувати роль права в демократичному суспільстві.

Разом з тим аналіз наявної правознавчої літератури свідчить про те, що немає єдиної думки, що все-таки є «юридична освіта». Юридична освіта розглядається як складова більш загальної правової освіти, як галузь вищої освіти, як основа юридичної професії, як запорука професійної компетентності правника, як середовище формування нового покоління правників, як один із інструментів реалізації соціальної функції права, як критерій соціальної стратифікації, як специфічний вид підприємницької діяльності, як шлях розбудови політичної кар'єри, як спосіб реалізації особистих амбіцій тощо [7, 21].

Вища юридична освіта відіграє фундаментальну роль у становленні особистості майбутнього юриста, сприяє створенню у нього такого способу мислення, який дозволяв би швидко, точно та в повному обсязі приймати необхідні та правильні рішення, а також оперативно, спираючись на праві норми, обґрунтовувати свою позицію, розв'язувати правові питання згідно з буквою закону.

На даний час є певна проблема, породжена зростанням чисельності вузів, які готують юристів. Якщо до 1991 року юристів готувало лише 7 закладів освіти, то станом на сьогодні діють понад 320 вищих навчальних закладів і їх структурних підрозділів різних форм власності [9, 151]. Такі темпи зростання кількості юридичних навчальних закладів і юристів є феноменальними. І хоча все більше науковців звертають увагу на погіршення якості підготовки спеціалістів, існують і думки, що ринок сам визначить конкурентоспроможність вузів. Крім того, як слушно зазначив М. Р. Аракелян, «різке збільшення кількості фахівців з вищою юридичною освітою, на основі чого почав складатися ринок юристів по наданню юридичних послуг, дає ширшу можливість громадянам реалізовувати своє право на доступ до правосуддя, на реальний захист своїх прав» [10, 71].

В Україні держава взяла на себе функцію контролю за якістю юридичної освіти, нею здійснюється ліцензування (визнання спроможності розпочати освітню діяльність) та акредитація (надання певного типу права здійснювати освіт-

ню діяльність). Зауважимо, що процедуру ліцензування й акредитації юридичних навчальних закладів забезпечує Міністерство освіти та науки України, проте варто зазначити, що єдиних державних стандартів вищої юридичної освіти поки що не затверджено.

Відтак предметом найбільшої стурбованості навчальних закладів (особливо недержавних) є втручання держави у сферу освіти, а держави в свою чергу — пошук гармонійної міри урегульованості суспільних відносин у сфері освіти з метою навчання, виховання, професійної правової підготовки громадян України та, зокрема, створення умов для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства й держави в кваліфікованих фахівцях у галузі права [7].

Уявляється слушним у сучасній системі правової підготовки особливе місце відвести гуманітарним дисциплінам, таким як філософія, філософія права, теорія держави і права, історія держави і права, психологія, релігієзнавство, культурологія, історія держави і права зарубіжних країн тощо.

На важливості не тільки галузевих, а й історико-теоретичних дисциплін наголошував А. І. Овчинников, відводячи їм ключову роль у формуванні юридичної інтуїції, і зазначав, що і викладач повинен бути високоосвіченим юристом, що поєднує свій правовий досвід з глибоким філософсько-світоглядним аналізом, використовуючи досягнення сучасної філософії, етики і соціології [15, 283].

Вважаємо за доцільне висвітлити ще один аспект правової освіти, який стосується особливості ментальності нашого народу. Мова йде про особливості ментальності, духовності і світорозуміння українців як нації, народу, «в якому ... так дивно зіштовхнулися протилежні частини світу, дві різнохарактерні стихії: європейська обережність і азіатська безтурботність, простодушність і хитрощі, сильна діяльність і величезні лінощі, розслабленість, прагнення до розвитку і вдосконалення — тим часом бажання здаватися байдужим до всякого вдосконалення», як вдало характеризує особливості українського етносу М. Гоголь. Наполягаємо на тому, що, лише врахувавши багату культурну та історико-філософську спадщину, правова освіта відповідатиме істинному своєму призначенню — сформувати освічену, мислячу, гармонійно розвинену особистість, для якої би право було діючим, живим, необхідним законом, а не «формальним набором пануючих норм, процедур і прийомів» [8, 17].

Сучасна правова освіта характеризується орієнтацією на західний тип мислення, який передбачає логіку, раціоналізм, конструкторське мислення [15]. Абстрагуючись від західноєвропейського формалізму, згідно з яким юристом може бути кожен, якщо він отримає певну освіту, варто наблизитися до глибшого розуміння себе — «Бог говорить нам через наше серце», звертається до нас М. Куліш. Вважаємо, саме за таких обставин правоосвітня діяльність буде максимально наближена до антропоцентричного екзистенціалізму, який є характерним для сучасної української філософської думки. Адже для нашого народу природно вбачати в праві більше мистецтво, ніж ремесло, керуватися інтуїцією та високими морально-духовними ідеалами.

Отже, звертаючи увагу на вищевикладене, ми вважаємо, що сучасний розвиток юриспруденції вимагає нових підходів до освіти.

Можна сказати, що правова освіта через Програму з правової освіти населення та усвідомлення правової самопідготовки починає впроваджуватися ще з дошкільного віку та умовно завершується вищою юридичною освітою. Умовно, тому що розуміємо нескінченність процесу пізнання, який не завжди залежить від стану розвитку науки та освітнього процесу.

Вважаємо, що тільки мисляча людина нормально витлумачить текст, що особливо важливо для юридичної діяльності, тому ми наполягаємо на необхідності приділяти більшу увагу розвитку мислення, а саме: сприяти новим, інтерактивним методам та формам навчання, застосовувати новітній вітчизняний та закордонний досвід у суміжних галузях застосування права.

Ми переконані, що розвиток правового мислення має прив'язуватися до даного історичного ґрунту, де виростають юристи. Тому ми пропонуємо зосередити увагу на формуванні в кожній людині позитивно-правових знань та психологічних механізмів поваги до права, визначення теоретичної моделі та концепції формування правової освіти.

Завдання педагогів на всіх етапах правового процесу не дати знання, а навчити вчитися, усвідомити необхідність правового самовдосконалення протягом усього життя. Вирішення цієї проблеми для правової освіти розкривається на прикладі адаптації законодавства України до міжнародних норм і стандартів прав людини, а також гармонізації законодавства України із нормативними актами Європейського Союзу.

Ми пропонуємо віддавати більше годин під час навчального процесу таким дисциплінам, як філософія, історія держави і права, релігієзнавство, психологія тощо. Вивчення цих дисциплін має зводитися, на нашу думку, не до пасивного викладання і переказу студентами матеріалу, а до спонукання до самопізнання і намагання самими студентами знайти і зрозуміти суть матеріалу.

При цьому ми вважаємо, що студенти матимуть змогу досягнути правову спадщину України, інтерпретувати право крізь призму свого розуміння, яке приведе до наступного правотворення. Розвиток здатності мислити особисто, а не категоріями викладача сприяє новому баченню права та можливості розуміти і трактувати його.

Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, але здебільшого від рівня організації правової освіти і правового виховання населення України.

Література

1. Про освіту: Закон України із змінами від 19 грудня 2006 р. № 1060-XII.
2. Про дошкільну освіту: Закон України № 2628-III, із змінами від 19 грудня 2006 р.
3. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 (із змінами, введеними згідно з Постановою КМ № 576 (576-96-п) від 29.05.1996 р.).
4. Національна програма правової освіти населення від 18 жовтня 2001 року № 992/2001.
5. Національна програма «Діти України» 1996-2005 від 18 січня 1996 року № 63/1996, Указ Президента України від 24 січня 2001 року № 42/2001 № 027.
6. Концепція про права дитини (Концепція ратифікована Постановою ВР № 789-XII (789-12) від 27.02.1991 р.).

7. Бігун В. Юридична освіта в Україні та США // Юридичний журнал. — 2003. — № 4. — С. 21–24.
8. Бергман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. — М., 1994.
9. Богаčov С. Державі потрібні висококваліфіковані юристи // Право України. — 2005. — № 11. — С. 150–153.
10. Вища юридична освіта за останні 15 років: Здобутки і проблеми // Юридична газета. — 2006. — 16 черв.
11. Гадамер Х. Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. — 1988.
12. Годованець В., Кампо В., Тертичний В. Правова просвіта громадян України: методологічні проблеми розроблення Концепції // Право України. — 1999. — № 1.
13. Головачко В. Особливості формування правової культури молоді // Право України. — 2004. — № 10. — С. 120–123.
14. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. — М., 1985.
15. Овчинников А. И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ. — Ростов н/Д: 2003. — 344 с.
16. Рогачов С. Право зпати право // Юридичний журнал. — 2004. — № 11. — С. 61–64.
17. Суліма І. І. Понимающие подходы в гуманизации образования. — П. Повгород, 1997.

УДК 347.441

С. М. Іванова

ПРАВОВА ПРИРОДА ВИМОГ ПРО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМ ПРАВОЧИНУ

Суб'єкт, право якого порушене вчиненням і виконанням недійсного правочину, може пред'явити до правопорушника такі види вимог: вимога про визнання нікчемного правочину недійсним; вимога про визнання нікчемного правочину дійсним; вимога про застосування наслідків нікчемності недійсного правочину; вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним; вимога про застосування наслідків оспорюваності правочину; вимога про відшкодування моральної шкоди, завданої у зв'язку із вчиненням недійсного правочину; вимога про відшкодування збитків завданих у зв'язку із вчиненням недійсного правочину; вимога про відшкодування завданих збитків у подвійному розмірі. Останні три види вимог є засобами цивільно-правової відповідальності та санкцією за вчинене правопорушення. Всі перелічені види є цілком самостійними вимогами, підставою яких є вчинення і виконання недійсного правочину, і в такій якості повинні розглядатись як в теоретичному аспекті, так і з точки зору судової практики.

Проблема правової природи вимог про визнання недійсним правочину тісно пов'язана із питанням класифікації позовів. Традиційною в теорії цивільно-процесуального права є класифікація позовів за процесуальною ознакою, в ролі якої виступає процесуальна мета. За цією ознакою позови прийнято ділити на позови про присудження, позови про визнання та правоперетворючі позови [4, 11]. Саме М. А. Гурвич висунув і обґрунтував ідею правоперетворюючих позовів, яка отримала в юридичній літературі як подальший розвиток, так і критику. Ми не можемо вдаватися у всі подробиці бурхливої дискусії, яка